

DİLİMİZ MƏNƏVİYYATIMIZDIR

Tofiq Hacıyev,
AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik
İnstitutunun direktoru, akademik

Ölkədə Azərbaycan dilinin inkişafına və zənginləşməsinə dövlət qayğısı və geniş imkanlar yaradıldığı bir şərətdə Azərbaycan dilinin tədrisi ilə bilavasitə məşğul olanların üzərinə böyük vəzifələr düşür. Bu gün şagird şəxsiyyətinin formalaşmasında onun milli məhlik hissinin, dünyaya baxışının, ən başlıcası vətəndaşlıq təfəkkürünün yaranması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Böyük dünyaya özünün milli mentalitet çərçivəsindən baxmaq, hər şeyi müasir cizgilərlə görə, dərk edə bilmək mühüm bacarıqlar hesab olunur. Əgər biz özünün milli müstəvisində dünyəvi ola bilmək bacarıqlarını uşaqlarımıza öyrətmək istəyiriksə, o zaman onı etibarlı mənbə, həm də vasitə kimi doğma dilə müraciət etməliyik. Onun keçmiş və müasir zamanlarda yaranmış, illər keçdikcə özünün qənsirən gözəlliyi, bənzərsizliyi ilə diqqəti cəlb edən nümunələrinə diqqət yetirməliyik. Çünki Azərbaycan dili özünün bütün imkanları ilə xalqımızın tarixi boyu ona sirdaşlıq etməklə həm özünün tarixi, həm də sosial-kommunikativ funksiyasını qoruyub saxlayıb, nəslərlərin yaddaşında qalanları nəslərlə ötürübür.

Dil təlimi təcrübələrinə istinad etsək, belə qənaətə gəlmək olar ki, Azərbaycan dilinin tədris edilməsində şagirdlərin nitq mədəniyyətini formalaşdırmaqla yanaşı, dil quruluşu, eləcə də dil siyasəti ilə bağlı onların təfəkkürünü cəlb etmək əsas tələblərdən hesab edilir. Bu tələblər indi də Azərbaycan dili təliminin leytmotivini təşkil etməklə böyük uğur qazanıb. Odur ki, yuxarı siniflərin Azərbaycan dili kursunda aşağıdakı məsələlər ətrafında müzakirələr apar-

maq, diskussiyalar təşkil etmək faydalı bilinir. X və XI siniflər üçün "Azərbaycan dili" dərsliklərində də bu barədə kifayət qədər məlumat vardır. XI sinfin Azərbaycan dili kitabı "Mənim dövlət dilim" sözləri ilə açılır və ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin aşağıdakı sözləri sitat kimi verilir: "Bizim çox gözəl, zəngin, cazibədar, dilimiz var. Bəlkə də biz bu dildə danışdığımızı görə öz dilimizin zənginliyini və gözəlliyini hələ tam dərk edə bilməmişik. Ancaq bilin ki, bu, haqiqətdir. Ona görə də bunu heç bir şeyə dəyişmək olmaz. ... Hər bir Azərbaycan vətəndaşı, hər bir azərbaycanlı öz ana dilini- Azərbaycan dilini, dövlət dilini müəmmal bilməlidir. Gənclərə tövsiyə edirəm ki, əgər kiminsə bu barədə çatışmazlığı varsa, çalışın, bunu aradan qaldırın. Xarici ölkələrdə təhsil alarkən, həmin ölkənin dilini öyrənərkən, eyni zamanda başqa dilləri öyrənərkən öz dilinizi heç vaxt unutmayın və öz ana dilinizi bir başqa dillə dəyişməyin. Xalqın, millətin, insanın öz ana dilindən əziz heç bir şeyi ola bilməz" ("Azərbaycan" qəzeti, 31 avqust 1997-ci il). Sonra Həsən bəy Zərdabi, Nəriman Nərimanov və Ömər Faiq Nəmənzadənin müdrik sözlərinə müraciət edilir. Şagirdlər elə buradaca böyük alman şairi Hötenin: "Ana dilində danışmaq böyük mədəniyyətdir", - sözləri ilə də tanış olurlar.

Azərbaycan xalqı doğma dilinə sadəqətli xalqdır. XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq ruslaşdırma siyasətinin basqılarına altın- dəyərli dilimizə inamla yanaşı, dilin təmizliyini, yad təsirlərdən qorunmasına elm, sonat adamları, müəllimlər tərəfindən

çox həssas münasibət bəslənmişdir. Ana dilimizin orfoepiya, orfoqrafiya qaydalarına və nitq mədəniyyəti məsələlərinə ciddi fikir verilməsində, dilimizin təmizliyinə, incəliyinə sevgi, məhəbbət oyadılmasına elə ümumtəhsil məktəblərindən bir mədəni bərc kimi yanaşılmalıdır.

Diliniz haqqında danışmadan əvvəl bir həşiyəyə çıxmaq istəyirəm. Fransız yazıçısı, Nobel mükafatçısı Albert Kamyu demişdir: "XVII əsr riyaziyyat əsridir, XVIII əsr fizika, XIX əsr biologiya, XX əsr qorxu əsridir. Qorxu elm deyil, ancaq bu qorxuda elmin payı var". Doğrudan da, böyük elmi kəşflərin sırasında XX əsrə şəhərləri, ölkələri xarabalığa çevirən, on milyonlarla insanı məhv edən silahlar da vardır. Texniki yüksəliş, çox-çox abadlıqlar yaradan daqiqə cəmlərdir, həm də bunlar dünyanı insan qanı ilə suvarmaq da yönəlmişdir. XX əsrə Kamyunun xatırladığı insanları daimi xəfə, qorxuda saxlayan insan sürunun yaratdığı fəvqəladə kəşflərin müqabilində humanitar elmləri də yada salmaq lazım gəlir, məhz bu elmlər insanlara humanizm aşılayır, sevgi təbliğ edir. Hələ böyük molla-nəsrəddin Ömər Faiq Nəmənzadə deyirdi ki, biz bütün sevgilərimizin ən üst qutunda dil sevgimizə tutmalıyıq.

Elmə dövlət diqqəti bütün elm sahələri ilə bərabər diqqəti də göstərir. Dövlətin dilçilik elminə, dilin özünə diqqəti, həssaslığı, ilk növbədə, daqiqə cəmlərlə müqayisədə dövlətçiliklə, azərbaycanlıqla, dövlətin milli siyasət quruluşu ilə, dilə bilavasitə bağlı olması ilə izah olunur. Cəmiyyətdə bir dil quruluşu var, bir də dil siyasəti. Dil quruluşu (qrammatikalar yazılması, lüğətlər hazırlanması və s.) alimlərin işidir, dil siyasəti isə dövlətdir. Dil quruluşu dövlətin dil siyasəti ilə idarə olunur. Dövlət siyasəti dil quruluşunu sürətləndirə, də, ləngidə də bilər. Məsələn, 1970-ci illərin əvvəllərində, mərhum Heydər

Əliyevin zamanında ali məktəblər üçün dövlət cildlik Azərbaycan dili dərsləri Dövlət mükafatı aldı. Bundan sonra Azərbaycan dilçiliyinin inkişafında xüsusi diqqətli dövrə başladı.

Dilçiliyin təcrübəsi məsələləri ilə müqayisədə dilin etnik mənsəyi, dilin tarixən dövlət quruluşu ilə bağlı problemlərinin tədqiqində dövlət sözlünə, dövlət himnəsinə daha çox ehtiyac var. Əlbəttə, bu, demək deyil ki, tədqiqat dövlətin dikəsi ilə gəlməlidir. İş ondadır ki, bu problem sırf milli xarakter daşdığı üçün, xüsusilə sovet dövründə sət müqavimətlərlə qarşılaşırdı. Yalnız milli mənafe xatirinə yox, birinci növbədə, elmi həqiqətə dövlət arxa dəstəndə, dövlət rahatlığı ilərləyir. Məsələn, dil tarixçiləri elmi mənbələrə əsaslanaraq, Azərbaycan türkcəsinin tarixini tarixin dərinliyinə aparkən bir sıra tarixçilərlə mübahisə aparmalı olmuşlar. Ancaq Azərbaycan dövlət dili haqqında Qanuna imza qoyarkən ümummilli liderimiz Heydər Əliyev mətnin giriş hissəsində (preambula) dedi ki, e.ə. Azərbaycanda türk dili ünsiyyət vasitəsi kimi işləyirdi. Bununla da məsələyə dövlətin münasibəti ifadə olunmuş oldu və bu sahədə tədqiqatlar dərinləşməyə başladı.

Yaxud Azərbaycan milli ədəbi dilinin tarixi, formalaşması haqqında sovet dövründə yuxarıdan - Moskvadan gələn qeyri-elmi bir münasibət hökm sürürdü. Avropa dilçiliyində, marksist dilçiliyə görə milli dil və ümumiyyətlə, millət kapitalizm dövründə yaranan Həmin fikrə görə, Azərbaycan milli dilinin yaranması XX əsrin əvvəllərinə, bir az da ləvə desək, dünyaya, srağagünə də yox, məhz dünyaya düşür. Bununla bərabər elmdə, tarixşünaslıqda başqa dünyabaxışı da var: Avropada kapitalizmin güldüyü işi Şərqdə mərkəzləşmiş dövlət görür. Ancaq bu fikrə əsaslanmaq bizə yasaq edilməmişdi. Çünki o fikirdən çıxış edəndə Azərbaycan milli dili-

nin tarixi daha uzaq əsrlərə gedir. Məsələ burasındadır ki, sovet dövründə toxunulmuş anti-Azərbaycan qüvvələr hələ tükənməyib və milli tarixin, milli dil tarixinin obyektiv tədqiqinə yəna pəl vuranlar var. Akademik Ramiz Mehdiyevin son illərdəki tədqiqatları, xüsusilə Şah İsmayıl Səfəvi haqqındakı son monoqrafiyası və XVI əsr dövlət sənədlərinin aşkar olunub onun müqəddiməsi, redaktasiya çap olunmuş nəşri bu işdə əsaslı elmi söykənək olardı. Artıq indi biz müqəddiməyə bəlik ki, XVI əsrdə milli dilimizin müəyyənləşməsi üçün hər iki faktor - obyektiv və subyektiv faktor meydana idi: mərkəzləşmiş dövlət yaranmış və italyan dili tarixinin Dantesinin işini görmüş böyük Füzuli yetişmişdi. Milli dilin bugünkü əsas lüğət fondu, morfologiya və sintaksisi XVI əsrdə müəyyənləşmişdi.

Azərbaycan dilçiliyinin dilimizin tarixi ilə əlaqəli mühüm problemlərindən biri yazılı ədəbi dilin başlanğıcı ilə bağlı idi. Bu problemın açarı bütövlükdə türk ədəbiyyat tarixinin möhtəşəm abidəsi "Dədə Qorqud kitabı" idi. Bu məsələdə Azərbaycan və Türkiyə qorquşunəsləri arasında kəskin mübahisə gedirdi. Türkiyə qorquşunəslərinə görə, əbəd XV-XVI əsrlərdən o yana keçmir, Azərbaycan qorquşunəsləri dilindən çıxış edərkən, məzmununa əsaslanaraq abidəni daha dərinə aparırdılar. Yəni məsələ Azərbaycan dövlətinin səbəti ilə həllini tapdı. Mərhum Prezidentimiz Heydər Əliyev "Dədə Qorqud kitabı"nın 1300 illik yubileyi haqqında fərman verdi. YUNESKO qəbul etdi, bütün dünya qəbul etdi ki, Azərbaycan yazılı ədəbi dilinin, yazılı ədəbiyyatının tarixi eramızın VII əsrinə gedib çıxır. Təsəvvür edərsinizmi, yazılı tariximiz əvvəl rəsmi qəbul olunmuş tarixdən - XIII əsrdən altı yüz il irəli gəldi. Dövlət öz abidəsinə, öz dilinin, ədəbiyyatının tarixinə sahib çıxdı, Azərbaycan elminə arxa durdu. Dövlət bu məsələdə nəinki elmə dayaqlı oldu, hətta bu

işə özü də qoşuldu, qolunu çırmayıb, elmi işçilərlə birgə işlədi. Şahidəm ki, uzun illər üzərində iş aparılan "Dədə Qorqud ensiklopediyası"nın yubileyə qədər başa çatdırılması üçün professor Fatma xanım Abdullazadə Azərbaycan nəşriyyatında iki ay səhərdən axtarılan, şənbəsiz, bazarırsız bizimlə birlikdə oldu, bir an ayrılmadı ki, işlər sürətini azaltmasın. Beləliklə, elmi işçilərlə, qorquşunəslərlə dövlət aparatı birlikdə ensiklopediyanı vaxtında yubileyə təqdim etdi.

Dövlətimizin ana dilinə, ədəbi dilə, dövlət dilinə qayğısını, himayəsini, onu hər cür qada-bələdən qorumasını bu gün də görürük. Cənab İlham Əliyevin Azərbaycan dilinin globallaşma şəraitində işləməsinə və dilçiliyin inkişafına dair sərəncamını və qəbul olunmuş Dövlət proqramını nəzərdə tutaram. Görürük ki, dilin dövlətdə, ölkədə işləməsi və dilçiliyin inkişafı kimi milli yüklü anlayışlar sərəncamın özündə vurğulanır.

Füzuli deyirdi:

Yaxşı görünür surəti məhvəslərin, əmma
Yaxşı nəzər etdikdə sərəncamı yamandır.

Bu gün globallaşma deyilən anlayış dünya siyasətinin Füzuli deyən ayıtlı gözəlidir. Bu "ayıtlı gözəl" ancaq iri dövlətlərin mənafeyinə xidmət edir. Prezidentimiz bizi həmin "gözəl" Füzuli münasibətinə çağırırdı, bu "gözəl" aşiq olub məxrəcimizdən çıxmağa, ona mübaliğəsiz yanaşmağa çağırırdı.

Sözümün sonunda mən 1300 il bundan əvvəlki dilimizdən nəzərinizə bir nümunə çatdırıram. Fonetikasi, morfologiyası ilə eynən "Dədə Qorqud kitabı"ndakı kimi deyirəm: "Qız anadan görməyincə öyüd almaz". "Oğul atadan görməyincə süfrə açmaz". Bu ata sözlərinə bu təbəhlər də olara ediram: "Qurulu yaya bənzər çatma qaşlım, Qoşa bədam sığmayan dər ağzılım. Güz almasına bənzər al yanaqlım". Vəcdə və inamla deyirəm ki, bu gün dünyanın irili-

xırdalı heç bir millətinin dili 1300 il bundan əvvəlki səslənməsinə bizimki qədər uyğun gəlmir. 1300 il bundan əvvəl işləmiş bu dil Səməd Vurğunun bugünkü dilindən nə qədər seçilir:

El bilir ki, sən mənimsən,
Yurdum, yuvam, məskənim sən...
Könlüm keçir Qarabağdan,
Gah o dağdan, gah bu dağdan.
Axtarılmış qoy uzaqdan
Havalansın xanın səsi,
Qarabağ şikəstəsi!

Bu misraların dili həm vətəndaşlıq, dövlətçilik məzmunu ilə, həm milli psixologiyaya görə o qədər dolğundur ki, hərbi qurumlarda bərkimiş mərhum Prezidentimiz də, həmişə məlum olduğu kimi, bu misraları dəyərək kövrəlirdi. Mənim xalqım 1300 ildir (təbii ki, daha qədimə gedir, mən alimlərdə olan yazılı nümunəni nəzərdə tutub deyirəm) bu dili öz danışığı ilə, şifahi və yazılı ədəbiyyat dili kimi işlədə-şlədə, qoruyaraq bu kamillikdə bu günə gətirib çıxarıb. İndi mənim bu dilim dövlətimin dilidir, dövlətimin siyasət dilidir, indi millətimlə barabər, dövlətim də bu dili qoruyur. Mən Azərbaycan alimlərinin I qurultayında bir təklif də irəli sürmüşəm. 1926-cı ildə Bakıda ilk türkojoloji yığıncaq oldu. Bu, tarixdə "Birinci Ümumittifaq Bakı Türkojoloji qurultayı" kimi əks olunub, bu gün də ələ deyilir. O zaman qərarlaşdı ki, II Türkojoloji qurultay 1930-cu Səmərqəndə keçirilsin. Məlum irtica hadisələri ilə bağlı Səmərqənd qurultayı baş tutmadı. 1966-cı ildə görkəmli sovet türkojoloqlarının təşəbbüsü ilə Bakıda bu qurultayın 40 illiyi qeyd olundu və qərar alındı ki, 4 ildən bir müxtəlif türk dövlətlərində (təbii, SSRİ-də) türkojoloji konfranslar çağırılsın. Qurultay adından qorxudular. Ancaq həmin konfranslar, həqiqətən, 1989-cu ilə, yəni SSRİ dağılın arafəyə qədər davam etdi. 2006-cı ildə cənab İlham Əliyevin sərəncamı ilə Bakıda bu Türkojoloji qurultay

yn 80 illiyi beynəlxalq konfrans kimi keçirildi. 2016-cı ildə I Bakı Türkojoloji qurultayın 90 illiyi tamam oldu. Mən istəyirəm ki, Bakı Türkojoloji qurultayının üstündən I rəqəmi götürülsün. Biz bu yubileyi II Bakı Türkojoloji qurultayı adı ilə qeyd edək. Bundan sonra Səmərqənddə, Aşqabadda, Astanada, Kazanda, Ankarada III, IV, V, VI, VII... türkojoloji qurultaylar çağırılsın.

Ümumtürk kökündən ayrılmış bir qol olan Azərbaycan dili bu gün dünyanın ən yüksək kürsülərindən eşidilir, o, həyatımızın mühüm tərkib hissəsi olmaqla həm də xalqımızın milli quruculuq daşıyıcısı kimi səslənir. Onu öyrənmək, inkişaf etdirmək və müqəddəsliyini qorumaq hər Azərbaycan vətəndaşının şəxsi vəzifəsidir.

T.Гаджиев

Язык - наша духовность
Резюме

В статье говорится о заботе, оказываемой азербайджанскому языку в стране, о мероприятиях, проведенных в этой области лингвистики и о предстоящих задачах. В статье также затрагиваются вопросы, связанные с съездами тюркологов.

T.Hajiyev

Mother tongue is our spirituality
Summary

In the article it is spoken about the attention paid to the development of Azerbaijan language, about the issues and challenges in the field of Azerbaijan linguistics. In the article it is also touched upon the issues of Turkish congresses.